

Krystyna BIELUGA

Rozpoznawanie przez nauczycieli poziomu zdolności uczniów klas I-III

Recognition of the Level of Abilities in the Pupils of the First to Third Classes by the Teachers

Większość współczesnych pedagogów i psychologów podziela pogląd, iż podstawę rozwoju zdolności i uzdolnień stanowią predyspozycje wrodzone, które w trakcie działalności społecznej jednostki przekształcają się w realizacyjne możliwości, zapewniające jej określony poziom funkcjonowania.

Wśród teorii wyjaśniających uwarunkowania rozwoju zdolności wielu zwolenników zdobyła koncepcja interakcyjna. Zakłada ona współwystępowanie i współdziałanie kilku sfer osobowości człowieka jako warunku rozwoju zdolności. Koncepcja ta uwzględnia równoważność poszczególnych sfer, w przeciwieństwie do dotychczasowych, w których inteligencja była czynnikiem dominującym. Model zdolności zakłada w takim ujęciu „[...] interakcję genotypu i środowiska, a w obrębie tych czynników; po jednej stronie różne sfery osobowości warunkujące zdolności (zdolności intelektualne, uzdolnienia kreatywne, uzdolnienia specjalne), motywację sytuującą się na pograniczu genotypu i środowiska, a po drugiej stronie owej interakcji powinien uwzględniać różne rodzaje środowisk wywierających istotny wpływ na ujawnianie, aktywizowanie i rozwój zdolności”.

Szkoła należy do tych podstawowych środowisk, które znacząco warunkują późniejsze osiągnięcia człowieka. Jednakże jej funkcja nie jest realizowana w sposób automatyczny — osiągnane wyniki zależą od jakości procesu kształcenia i wychowania, organizacji i zakresu przygotowania zawodowego nauczycieli, uwarunkowań ekonomicznych i społecznych pracy szkoły.

U podstaw współczesnej dydaktyki leży postulat o konieczności dostosowania procesu kształcenia do poziomu rozwoju ucznia. Zakłada on warunek stworzenia każdej jednostce szans efektywnej nauki i rozwoju osobowości.

Punktem wyjścia „rozwijającego” kształcenia jest rozpoznawanie możliwości ucznia. W działalności tej nauczyciel w zasadzie pozbawiony jest pomocy. W przypadku trudności w nauce kieruje on ucznia do poradni wychowawczo-zawodowej, pedagoga szkolnego lub lekarzy specjalistów. Przy rozpoznawaniu zdolności dziecka opiera się on tylko na swojej wiedzy, spostrzegawczości, doświadczeniu, rzadko korzystając z wyspecjalizowanej diagnozy.

Kogo określa się mianem — uczeń zdolny? Pojęcie zdolności jest najczęściej używane do określenia poziomu możliwości, warunkujących podejmowanie przez człowieka skutecznych działań w określonej dziedzinie (Borzym 1979). Zdolności bywają rozpatrywane w dwóch zakresach: wąskim — jako zdolności intelektualne do uczenia się i szerokim — jako zdolność do wszelkiej działalności odtwórczej i twórczej. Wąskie ujęcie wywodzi się z badań nad inteligencją i jest dzisiaj rzadko stosowane. W większości prowadzonych obecnie badań przyjmuje się szerokie rozumienie pojęcia zdolności, opierając się na przekonaniu, że każdy człowiek może rozwijać swoje możliwości i wykazywać twórczą postawę wobec otaczającego świata, lub własnej osoby.

Pojęcie „uczniowie zdolni” rezerwuje się dla tych uczniów „[...] którzy mają odpowiednio wysoki poziom zdolności ogólnych do uczenia się, określone zdolności specjalne, oraz wysokie osiągnięcia lub możliwości takich osiągnięć w różnych dziedzinach działalności.” (Lewowicki 1986).

W niniejszym opracowaniu przyjmuje się następujące rozgraniczenie pojęciowe: pojęcie zdolności ujmuje się jako nadrzędne; w jego skład zalicza się zdolności intelektualne, uzdolnienia twórcze oraz uzdolnienia specjalne. Te ostatnie (uzdolnienia specjalne) w przypadku dzieci dzieli się, zgodnie z przedmiotami szkolnymi, na: matematyczne, językowe, techniczne, muzyczne, plastyczne itp.

Poszczególne jednostki mają właściwy dla siebie układ zdolności i uzdolnień, których rozwój warunkowany jest, w zasadniczej mierze, wpływami zewnętrznymi. Uzdolnienia twórcze, inteligencja i uzdolnienia specjalne są ujmowane jako czynniki równoważne wobec siebie i w pewnych granicach niezależne (Popek 1987).

Ocena poprawności rozpoznawania przez nauczycieli u dzieci z klas I-III czterech rodzajów zdolności — zdolności intelektualnych, uzdolnień twórczych i uzdolnień specjalnych (plastycznych i muzycznych) jest głównym przedmiotem badań przedstawionych w niniejszym opracowaniu.

Rozpoznawanie zdolności i uzdolnień uczniów analizowano w dwóch zakresach — trafności identyfikowania przez nauczycieli uczniów zdolnych oraz znajomości kryteriów oceny zdolności dzieci. Jednocześnie starano się określić poziom zależności między trafnością rozpoznawania zdolności i znajomością kryteriów ich oceny a: wykształceniem nauczycieli, ich wiekiem i stażem pracy, środowiskiem ich pracy (miasto, wieś) i wiekiem uczniów (kl. I, II, III).

Trafność rozpoznawania zdolności i uzdolnień uczniów była oceniana na

podstawie wypowiedzi nauczycieli (proszeni byli o podanie nazwisk dzieci zdolnych) i wyników testów określających poziom badanych zdolności (zdolności intelektualnych, uzdolnień twórczych oraz specjalnych — muzycznych i plastycznych).

Zdolności i uzdolnienia uczniów oceniano przy pomocy następujących narzędzi: zdolności intelektualne — test KSI M. Choynowskiego, myślenie dywergencyjne — test TMD, konstrukcji autorki pracy, uzdolnienia plastyczne — ocena wytworu plastycznego dziecka, uzdolnienia muzyczne — test muzyczny — konstrukcja A. Jaworska. Dla każdego z badanych nauczycieli obliczono wskaźniki trafności oceny poszczególnych zdolności, przez porównanie faktycznej liczby uczniów zdolnych w klasie z liczbą uczniów podanych przez nauczyciela (porównywano zgodność nazwisk). Wskaźniki trafności kształtowały się od 0 do 100%.

Nauczyciele proszeni byli również o podanie kryteriów rozpoznawania zdolności dzieci. Uzyskane stwierdzenia analizowane były przez sędziów kompetentnych (pracownicy naukowcy — psychologowie, plastycy i muzycy zajmujący się problematyką zdolności i uzdolnień).

Analizę statystyczną zebranego materiału przeprowadzono za pomocą: testu χ^2 do analizy różnic międzygrupowych, współczynników korelacji ϕ (ϕ) w celu ustalenia zależności między zmiennymi w przypadku zestawienia danych w tablicach czteropolowych i współczynnika korelacji V' Cramera dla tablic większych niż 2×2 . za krytyczny przyjęto poziom trafności $p \leq 0,10$. Zdecydowano się na tak mało rygorystyczny poziom istotności ze względu na to, iż prezentowane badania stanowiły pierwszy etap selekcji istotnych zmiennych, które mają być w przyszłości dokładniej analizowane. Analizę przeprowadzono za pomocą pakietu statystycznego SPSS PC+ przeznaczonego dla komputera IBM PC XT + AT.

Badania prowadzone były w roku szkolnym 1987/1988 w czterech województwach — lubelskim, zamojskim, chełmskim i bialsko-podlaskim. Łącznie badaniami objęto 43 szkoły (po jednej klasie w każdej), w tym w województwie lubelskim — 13 klas, zamojskim — 6, chełmskim również 6 oraz 18 w województwie bialsko-podlaskim. Spośród 43 badanych szkół — 17 (39,5%) to szkoły miejskie, zaś 26 (60,5%) to szkoły wiejskie. Badaniami łącznie objęto 943 uczniów i 43 nauczycieli.

TRAFNOŚĆ ROZPOZNAWANIA ZDOLNOŚCI DZIECI

Uzyskane dane empiryczne w zakresie trafności rozpoznawania przez nauczycieli inteligencji uczniów przedstawiono w tabeli 1.

Niemal połowa nauczycieli (46,5%) nie posiada umiejętności rozpoznawania uczniów o wysokim poziomie inteligencji. Minimalny poziom trafności cechuje

Tab. 1. Trafność rozpoznawania przez nauczyciela uczniów o wysokim poziomie inteligencji
The validity of recognizing pupils of high level of intelligence by the teachers

Osiągane wyniki w %	Frekwencja	%% wyników w grupie
0,0	20	46,5
5,0	1	2,3
9,0	3	7,0
10,0	6	14,0
10,5	3	7,0
13,8	1	2,3
17,4	1	2,3
20,0	3	7,0
25,0	1	2,3
45,0	1	2,3
50,0	1	2,3
100,0	2	4,7
Razem	43	100,0

18 nauczycieli (trafność od 0,5% do 45,0%), tylko jeden nauczyciel rozpoznał połowę uczniów inteligentnych w klasie, zaś pełna trafność odpowiedzi (w 100%) wystąpiła jedynie u dwóch nauczycieli (4,7% badanej grupy).

Na podstawie uzyskanych wyników można stwierdzić, że większość nauczycieli klas I-III nie posiada umiejętności prawidłowego oceniania inteligencji uczniów. Jedynie niewielki ich odsetek jest w stanie rozpoznać dzieci inteligentne. Dane dotyczące trafności rozpoznawania uczniów twórczych zamieszczono w tabeli 2.

Tab. 2. Trafność rozpoznawania przez nauczyciela uczniów twórczych
The validity of recognizing creative pupils by the teachers

Osiągane wyniki w %	Frekwencja	%% wyników w grupie
0,0	41	95,4
42,9	1	2,3
50,0	1	2,3
Razem	43	100,0

Większość nauczycieli (95,4%) nie umiała rozpoznać dzieci twórczych. Jedynie dwóch nauczycieli dostrzegło w swoich klasach uczniów o wysokim poziomie myślenia dywergencyjnego. Wśród badanych nie znalazł się ani jeden nauczyciel, który poprawnie wyodrębnił wszystkie dzieci twórcze.

Tab. 3. Trafność rozpoznawania uczniów uzdolnionych plastycznie
The validity of recognizing pupils with plastic talents

Osiągane wyniki w %	Frekwencja	%% wyników w grupie
0,0	25	58,1
10,0	1	2,3
20,0	1	2,3
25,0	3	7,0
33,3	2	4,7
40,0	2	4,7
42,0	1	2,3
50,0	3	7,0
66,7	1	2,3
75,0	1	2,3
100,0	3	7,0
Razem	43	100,0

Dane odnoszące się do trafności rozpoznawania uzdolnień plastycznych zawiera tabela 3.

Okazuje się, że ponad połowa nauczycieli (58,1%) nie umie rozpoznać uzdolnień plastycznych dzieci. Pojedyncze trafne identyfikacje wystąpiły u 10 nauczycieli, trzech (7,0%) wyróżniło połowę uczniów uzdolnionych w klasie i „aż” pięciu badanych ujawniło wysoką trafność — od 66,7% do 100%.

Nieumiejętność rozpoznawania uzdolnień plastycznych łączyła się z nieprawidłową oceną prac plastycznych dzieci, co świadczy o kompletnym nieprzygotowaniu nauczycieli do kierowania rozwojem aktywności plastycznej dzieci.

Wyniki dotyczące rozpoznawania uzdolnień muzycznych dzieci zamieszczono w tabeli 4.

Tab. 4. Trafność rozpoznawania przez nauczycieli uzdolnień muzycznych dzieci
The validity of recognizing musically talented pupils by the teachers

Osiągane wyniki w %	Frekwencja	%% wyników w grupie
0,0	26	60,5
16,7	3	7,0
20,0	2	4,7
22,0	1	2,3
33,3	1	2,3
40,0	1	2,3
50,0	4	9,3
55,0	1	2,3
100,0	4	9,3
Razem	43	100,0

Okazuje się, że ponad połowa badanych nauczycieli (60,5%) nie umie prawidłowo ocenić uzdolnień muzycznych dzieci. Pojedyncze prawidłowe wybory dokonało 8 nauczycieli, pięcioprocentowa trafność cechowała tylko 5 osób (11,6%). Pełną trafność stwierdzono jedynie u 9,3% badanych — co jest równoznaczne ze wskaźnikiem umiejętności oceny uzdolnień muzycznych dzieci przez nauczycieli.

Poddając analizie uzyskane wyniki stwierdzono, że na poziom trafności oceniania zdolności i uzdolnień uczniów nie mają istotnego wpływu następujące zmienne: poziom wykształcenia nauczycieli, ich wiek i staż pracy. Stąd wniosek, że prawidłowa ocena zdolności i uzdolnień może wystąpić zarówno u młodych, jak i starszych nauczycieli, posiadających wykształcenie wyższe lub tylko maturę. Należy więc przypuszczać, że poszczególne formy przygotowania do zawodu nauczycielskiego nie uwzględniają kształtowania umiejętności oceniania zdolności uczniów, co potwierdzają również obserwacje pracy nauczycieli.

Przeprowadzona analiza współczynników korelacji między trafnością rozpoznawania zdolności uczniów a środowiskiem pracy nauczyciela pozwoliła na stwierdzenie, iż:

1) poziom umiejętności uzdolnień twórczych jest wyraźnie niższy u nauczycieli pracujących na wsi w porównaniu z uczącymi w mieście (różnica na poziomie $p < 0,10$).

2) poziom rozpoznawania uzdolnień plastycznych przez nauczycieli pracujących w mieście jest wyższy od poziomu prezentowanego przez nauczycieli zatrudnionych na wsi (różnica na poziomie $p < 0,10$).

Wyniki badań ilustrujące zależności między trafnością a środowiskiem pracy nauczyciela zamieszczono w tabeli 5.

Tab. 5. Trafność rozpoznawania zdolności uczniów a środowisko pracy nauczyciela
The validity of recognizing pupils' abilities in relation to the environment of a teachers's work

Środowisko szkoły	Trafność rozpoznania							
	zdolności intelektualne		uzdolnienia twórcze		uzdolnienia plastyczne		uzdolnienia muzyczne	
	N	W	N	W	N	W	N	W
miasto	13	4	15	2	7	10	9	8
wieś	21	5	26	–	19	7	17	9
phi	0,051		0,273		0,319		0,124	
p	n.i.		$p < 0,10$		$p < 0,05$		n.i.	

Poziom rozpoznawania zdolności: N – niski, W – wysoki.

Na uwagę zasługuje wpływ wieku dzieci na poziom rozpoznawania przez nauczycieli zdolności dzieci (tabela 6).

Tab. 6. Trafność rozpoznawania zdolności i uzdolnień a wiek uczniów (kl. I, II, III)
The validity of recognizing abilities and talents in relation to the pupils' age (classes 1, 2 and 3)

Poziom kształcenia	Trafność rozpoznania							
	zdolności intelektualne		uzdolnienia twórcze		uzdolnienia plastyczne		uzdolnienia muzyczne	
	N	W	N	W	N	W	N	W
kl. I	12	3	15	–	9	6	7	8
kl. II	13	4	15	2	10	7	14	3
kl. III	9	2	11	–	7	4	5	6
V	0,054		0,273		0,039		0,362	
p	n.i.		n.i.		n.i.		p < 0,10	

Poziom rozpoznawania zdolności: N – niski, W – wysoki.

Okazuje się, że wiek dzieci jest istotny, szczególnie w przypadku uzdolnień muzycznych. Łatwiej było nauczycielom ocenić uzdolnienia muzyczne uczniów klas pierwszej i trzeciej, trudniej zaś dzieci uczących się w klasie drugiej. Przyczyną tego zjawiska była przypuszczalnie mała liczba dzieci uzdolnionych muzycznie w klasach drugich.

W wyniku badań nad trafnością rozpoznawania zdolności i uzdolnień uczniów przez nauczycieli można stwierdzić, że:

1. Umiejętność rozpoznawania dzieci o wysokim poziomie inteligencji ma tylko dwóch nauczycieli, trzech nie miało trudności w ocenie uzdolnień plastycznych, cztery osoby trafnie rozpoznały dzieci uzdolnione muzycznie. Ani jeden nauczyciel nie wykazał się umiejętnością dokonywania prawidłowego wyboru uczniów twórczych z zespołu klasowego.

Jak widzimy odsetek nauczycieli umiających ocenić zdolności i uzdolnienia dzieci jest znikomy.

2. Całkowity brak trafności rozpoznawania zdolności i uzdolnień stwierdzono przy odróżnianiu uczniów o wysokim poziomie myślenia dywergencyjnego u 95,3% badanych nauczycieli, 26 osób (60,5%) nie było w stanie rozpoznać dzieci uzdolnionych muzycznie, 58,1% nie umiało właściwie ocenić prac plastycznych dzieci, a 46,5% nie potrafiło rozpoznać w klasie dzieci inteligentnych. Najtrudniej zatem przychodziło nauczycielom rozpoznanie dzieci o wysokim poziomie myślenia twórczego, najłatwiej zaś wysokiej inteligencji, co nie oznacza, że dokonywali tego bez pomyłek.

3. Miasto jako środowisko pracy nauczyciela wywiera korzystny wpływ na umiejętność rozpoznawania uzdolnień twórczych i uzdolnień plastycznych. Nauczyciele pracujący i mieszkający w mieście są bardziej wykwalifikowani i lepiej przygotowani do diagnozowania twórczego myślenia i wytworów plastycznych dzieci.

ZNAJOMOŚĆ KRYTERIÓW OCENY ZDOLNOŚCI I UZDOLNIEŃ DZIECI

Poddając analizie uzyskane wyniki empiryczne w zakresie stosowanych przez nauczycieli kryteriów oceny zdolności i uzdolnień uczniów szukano odpowiedzi na dwa problemy. Pierwszy z nich dotyczył znajomości cech charakteryzujących dzieci inteligentne, o wysokim poziomie myślenia twórczego, uzdolnione plastycznie i muzycznie, drugi zaś miał na celu ustalenie czynników warunkujących znajomość kryteriów oceny zdolności i uzdolnień.

Analiza uzyskanych wyników wskazuje, że nauczyciele mają niewielką orientację we właściwościach myślenia twórczego oraz wskaźnikach uzdolnień plastycznych dzieci. Ich wiedza o zdolnościach intelektualnych i muzycznych jest pełniejsza, co ilustrują wyniki zawarte w tabeli 7.

Tab. 7. Znajomość kryteriów oceny poszczególnych zdolności i uzdolnień przez nauczycieli
Knowledge of the criteria of estimating particular abilities and talents by the teachers

L punktów	zdolności intelektualne		uzdolnienia twórcze		uzdolnienia plastyczne		uzdolnienia muzyczne	
	L	%	L	%	L	%	L	%
0	15	34,9	24	55,8	22	51,2	14	32,6
1	7	16,3	9	20,9	12	27,9	5	11,6
2	13	30,1	8	18,6	7	16,3	12	27,9
3	6	14,0	2	4,7	2	4,7	10	23,2
4	2	4,7	–	–	–	–	2	4,7
χ^2	16,36							
p	p < 0,02							

Znaczenie punktacji: 0 p. – brak informacji lub informacje nieprawidłowe, 1 p. – udzielenie 1 poprawnej informacji, 2 p. – udzielenie 2 poprawnych informacji, 3 p. – udzielenie 3 poprawnych informacji, 4 p. – udzielenie 4 poprawnych informacji.

Ponad połowa badanych nauczycieli (55,8%) przyznała, że nie posiada wiadomości pozwalających na rozpoznanie dzieci o wysokim poziomie myślenia twórczego, a 51,2% nie zna kryteriów ocen prac plastycznych dzieci.

Nieco lepsza okazała się wśród nauczycieli znajomość elementów składających się na zdolności intelektualne, tylko bowiem 34,9% badanych nie umiało podać ani jednego elementu wchodzącego w skład inteligencji. Stosunkowo dobrą orientację wykazali nauczyciele w zakresie uzdolnień muzycznych (brak orientacji stwierdzono tylko u 32,6% badanych).

Analizując pozostałe wyniki dotyczące zdolności intelektualnych można stwierdzić, że niemal połowa badanych (46,6%) podała tylko jedną lub dwie prawidłowe informacje charakteryzujące inteligencję. Większą znajomość wykazało 18,7% nauczycieli, którzy wymienili trzy a nawet cztery informacje.

W zakresie uzdolnień twórczych niską orientację stwierdzono u 49,5% nauczycieli, wyższą zaś tylko u dwóch osób (4,7%).

Omawiając poziom wiedzy nauczycieli na temat uzdolnień plastycznych zanotowano niewielką ich znajomość u 44,2% (nauczyciele ci podali 1 lub 2 cechy), trzy informacje potrafiło wskazać 4,7%, czyli jedynie dwie osoby.

Powierzchnową znajomość uzdolnień muzycznych (umiejętność podania od 1 do 2 informacji) posiadało 17 osób (39,5%), szerszy jej zakres przejawiało 12 osób co stanowi 27,9% badanej grupy.

Istotność różnic znajomości kryteriów oceny zdolności intelektualnej, uzdolnień twórczych, uzdolnień specjalnych — plastycznych i muzycznych, wyniosła $p < 0,02$.

Podane przez nauczycieli poszczególne cechy zdolności i uzdolnień poddano następnie analizie jakościowej.

Na podstawie przeprowadzonej analizy wypowiedzi nauczycieli, dotyczących przejawów zdolności intelektualnych, wyodrębniono następujące kategorie:

I. Płynność słowna i rozumienie słów:

- a) łatwość w wypowiedziach werbalnych — 14 wypowiedzi,
- b) duży zasób wiadomości — 10 wypowiedzi,
- c) rozumienie — rozumowanie (w sferze werbalnej) — 8 wypowiedzi.

II. Rozumienie — rozumowanie:

- a) umiejętność znalezienia się w sytuacji nietypowej (rozwiązywanie problemów) — 9 wypowiedzi,
- b) logiczne myślenie i wypowiadanie się — 9 wypowiedzi,
- c) szybkie myślenie — 1 wypowiedź.

III. Pamięć:

- a) przyswajanie treści — 14 wypowiedzi,
- b) dobra umiejętność skupienia uwagi — 4 wypowiedzi,
- IV. Częstotliwość czytania — dużo czyta — 2 wypowiedzi.

V. Posiadanie sprecyzowanych zainteresowań — 1 wypowiedź.

Badani, charakteryzując zdolności intelektualne, operowali najczęściej pojęciami dotyczącymi płynności słownej, rozumienia — rozumowania oraz pamięci. Zabrakło zaś takich określeń, jak: wyobraźnia przestrzenna, spostrzegawczość, posiadanie pojęcia liczby oraz posługiwanie się nią.

W wypowiedziach nauczycieli wystąpiły określenia, które uznano za nieprawidłowe, np. „posiadanie sprecyzowanych zainteresowań”, „czytanie książek”.

Należy zaznaczyć, że pojęcia używane przez nauczycieli były w dużej części nieprecyzyjne i ogólnikowe, co wskazuje na brak podstawowych wiadomości psychologicznych z omawianej dziedziny wiedzy.

Za kryteria rozpoznawania myślenia oryginalnego — twórczego przyjmują nauczyciele następujące właściwości ucznia:

- 1) ciekawe sposoby interpretacji treści — 11 wypowiedzi,

- 2) rozwiązywanie zadań problemowych w sposób nietypowy (oryginalny) — 5 wypowiedzi,
- 3) bujna (realna i fantastyczna) wyobraźnia — 5 wypowiedzi,
- 4) samodzielne, logiczne komponowanie dalszego ciągu historyjki — 3 wypowiedzi,
- 5) umiejętność działania, którego rezultatem są nowe, oryginalne wytwory — 2 wypowiedzi,
- 6) umiejętność abstrahowania — 1 wypowiedź,
- 7) płynność skojarzeniowa — 1 wypowiedź,
- 8) wrażliwość na problemy — 1 wypowiedź,
- 9) kombinatoryka — 1 wypowiedź,
- 10) wyciąganie oryginalnych wniosków — 1 wypowiedź.

Wiedza nauczycieli na temat myślenia dywergencyjnego jest również bardzo uboga. Podporządkowują oni myśleniu twórczemu szereg właściwości, które nie wchodzą w jego zakres, np.: „umiejętność planowania i projektowania zajęć”, „układanie ciekawych zdań tekstowych”, „umiejętność szybkiego podawania słów”, „umiejętność zastosowania zdobytych wiadomości w nowych sytuacjach”, „wykonywanie poleceń w sposób różniący się od innych”, „prawidłowe wyciąganie wniosków”.

Analiza wypowiedzi nauczycieli na temat kryteriów rozpoznawania uzdolnień plastycznych pozwoliła na wyodrębnienie następujących grup stwierdzeń:

- a) ciekawe, oryginalne wykonanie pracy — 11 wypowiedzi,
- b) umiejętność tworzenia kompozycji — 7 wypowiedzi,
- c) uchwycenie proporcji — 5 wypowiedzi,
- d) ładne zestawienie barw — 3 wypowiedzi,
- e) samodzielna realizacja pomysłu — 3 wypowiedzi,
- f) estetyka pracy — 1 wypowiedź,
- g) bogactwo treściowe — 1 wypowiedź,
- h) umiejętność posługiwania się środkami plastyki w celu wyrażenia określonych treści — 1 wypowiedź,
- i) łatwość wykonywania zadania plastycznego — 1 wypowiedź.

Używane przez nauczycieli terminy służące określeniu uzdolnień plastycznych były w wielu przypadkach nieprawidłowe lub „nieostre” np. ładne, piękne, właściwe. Natomiast szereg istotnych pojęć nie było w ogóle użytych, np. kreska, walor, faktura, światło.

Na podstawie przedstawionych tu kryteriów rozpoznawania uzdolnień plastycznych można przypuszczać, że nauczyciele realizują przedmiot — wychowanie plastyczne w kl. I-III opierając się na nieaktualnych obecnie założeniach dydaktyczno-metodycznych, zaś najnowsza literatura — zarówno w zakresie plastyki, jak i metodyki plastyki — nie jest im znana. Wielu badanych nie orientuje się w typowych właściwościach rysunku dziecka w wieku 7-10 lat. Świadczy o tym fakt, że używają oni pojęcia „perspektywa” w odniesieniu do uczniów klas młodszych.

W odpowiedziach nauczycieli dotyczących cech charakteryzujących uzdolnienie plastyczne znalazło się wiele stwierdzeń nieprawidłowych, lub częściowo nieprawidłowych, np.: „skupienie się na temacie”, „realistyczne odtworzenie tematu”, „prawidłowo wykonany rysunek”, „ładne i dokładne wykonanie pracy”, „bogactwo szczegółów”.

Uzdolnienia muzyczne były przez nauczycieli rozpoznawane na podstawie następujących kryteriów:

I. Słuch muzyczny — 20 wypowiedzi (w tym: łatwość rozpoznawania wysokości dźwięku — 2 wypowiedzi, łatwość przyswajania melodii — 2 wypowiedzi, umiejętność powtarzania usłyszonej melodii — 2 wypowiedzi).

II. Poczucie rytmu — 19 wypowiedzi.

III. Głos — 14 wypowiedzi (w tym: czysty — 5 wypowiedzi, ładny — 5 wypowiedzi, dobra dykcja — 5 wypowiedzi).

IV. Umiejętność gry na instrumencie — 10 wypowiedzi.

V. Pamięć muzyczna — 2 wypowiedzi.

VI. Chęć muzykowania — 2 wypowiedzi.

Do nieprawidłowych zaliczono następujące stwierdzenia: „poprawna percepcja słuchowa”, „ma czynną postawę, angażuje się emocjonalnie”, „interesuje się muzyką”, „poszerza swoje wiadomości w kółku muzycznym”, „lubi muzykę”.

W celu znalezienia odpowiedzi na pytanie — czy znajomość kryteriów oceny zdolności i uzdolnień dzieci zależy od wybranych zmiennych (wykształcenie, wiek, staż pracy, środowisko i wiek uczniów) obliczono współczynniki korelacji stosując wzór V^1 Cramera lub ϕ w zależności od wielkości tablicy.

Analizy statystyczne pozwoliły na stwierdzenie, że nie wystąpiły zależności między poziomem znajomości kryteriów oceny zdolności i uzdolnień, a następującymi czynnikami: wiekiem nauczyciela, stażem pracy, wiekiem dzieci (kl. I, II, III).

Oznacza to, że wiedza na temat zdolności i uzdolnień znajduje się na podobnym poziomie u nauczycieli młodszych i starszych, niezależnie od tego w której klasie uczą (I, II, III).

Jednocześnie wykryto, że istnieje związek między znajomością kryteriów rozpoznawania zdolności i uzdolnień uczniów a poziomem wykształcenia nauczycieli, stażem pracy oraz środowiskiem pracy. Pozwoliło to na stwierdzenie, że:

1. Poziom rozpoznawania zdolności intelektualnych dzieci jest zależny od poziomu wykształcenia nauczycieli. Nauczyciele, którzy ukończyli studia magisterskie w zakresie nauczania początkowego, oraz magistrowie innych specjalności, legitymują się wyższym poziomem znajomości wskaźników inteligencji dzieci niż ci, którzy ukończyli SN (wykształcenie półwyższe) i średnią szkołę ogólnokształcącą. Istotność różnic wynosi $p < 0,005$.

2. Poziom wiedzy na temat uzdolnień twórczych i uzdolnień plastycznych jest wyższy u nauczycieli młodszych — z krótkim stażem pracy w zawodzie (różnice istotne statystycznie na poziomie $p < 0,10$).

3. Znajomość kryteriów oceny zdolności i uzdolnień uczniów jest istotnie statystycznie wyższa u nauczycieli pracujących w mieście od poziomu uzyskiwanego przez nauczycieli wiejskich. Dotyczy to zdolności intelektualnych ($p < 0,10$), uzdolnień twórczych ($p < 0,05$), uzdolnień plastycznych ($p < 0,10$) oraz muzycznych ($p < 0,05$).

Wyniki badań, ilustrujące zależności między kryteriami zdolności i uzdolnień a wykształceniem nauczycieli, zamieszczono w tabeli 8.

Tab. 8. Poziom wykształcenia nauczycieli a znajomość kryteriów ocen i uzdolnień
The level of teachers education in relation to the knowledge about the criteria of estimations and abilities

Poziom wykształcenia	Znajomość kryteriów oceny zdolności							
	zdolności intelektualne		uzdolnienia twórcze		uzdolnienia plastyczne		uzdolnienia muzyczne	
	N	W	N	W	N	W	N	W
mgr naucz. pocz.	6	8	7	7	8	6	1	2
SN naucz. pocz.	7	5	6	6	5	7	4	10
mgr innej specjalności	3	8	6	5	4	7	6	6
średnie ogólne	6	—	5	1	5	1	4	7
V	0,454		0,226		0,308		0,359	
p	p < 0,05		n.i.		n.i.		n.i.	

Z przedstawionych danych wynika, że poziom wykształcenia nie różnicuje badanych w zakresie ich wiedzy na temat uzdolnień twórczych, plastycznych i muzycznych. Ich wiedza dotycząca wymienionych uzdolnień jest zbliżona.

Fakt, iż nie ma związku między znajomością kryteriów oceny zdolności intelektualnych a wykształceniem na poziomie SN i średnim ogólnokształcącym wynika, jak się wydaje, z braku oddziaływań tych instytucji na zakres wiedzy nauczycieli dotyczącej wskaźników inteligencji dziecka.

Nauczyciele pracujący krócej w swoim zawodzie wyraźnie więcej wiedzą na temat uzdolnień twórczych i plastycznych niż nauczyciele o długim stażu (różnice istotne statystycznie na poziomie $p < 0,10$). Dane liczbowe dotyczące związku stażu pracy w zawodzie i znajomości kryteriów oceny zawiera tabela 9.

Należy przypuszczać, że przejawiają oni większe zainteresowanie wymienionymi zakresami wiedzy niż nauczyciele starsi.

Wyraźnie korzystny wpływ na wiedzę nauczycieli na temat zdolności i uzdolnień wywiera miasto — jako środowisko pracy. Dane ilustrujące zależności między poziomem znajomości kryteriów oceny zdolności i uzdolnień a środowiskiem szkoły zawarto w tabeli 10.

Tab. 9. Staż pracy nauczycieli w zawodzie a znajomość kryteriów oceny zdolności i uzdolnień
The teachers' practice at schools in relation to the criteria of estimating abilities and talents

Staż pracy	Znajomość kryteriów oceny zdolności							
	zdolności intelektualne		uzdolnienia twórcze		uzdolnienia plastyczne		uzdolnienia muzyczne	
	N	W	N	W	N	W	N	W
krótki	12	15	12	15	11	16	13	14
długi	10	6	12	4	11	5	6	10
phi	0,174		0,297		0,270		0,104	
p	n.i.		p < 0,10		p < 0,10		n.i.	

Tab. 10. Znajomość kryteriów oceny zdolności i uzdolnień a środowisko pracy nauczyciela
Knowledge of the criteria of estimating abilities and talents in relation to the environment of a teacher's work

Środowisko szkoły	Znajomość kryteriów oceny zdolności							
	zdolności intelektualne		uzdolnienia twórcze		uzdolnienia plastyczne		uzdolnienia muzyczne	
	N	W	N	W	N	W	N	W
miasto	6	11	6	11	6	11	4	13
wieś	16	10	18	8	16	10	15	11
phi	0,257		0,334		0,257		0,336	
p	p < 0,10		p < 0,05		p < 0,10		p < 0,05	

Na podstawie wyników uzyskanych w zakresie trafności oceniania zdolności i uzdolnień, jak również i znajomości przez nauczycieli kryteriów oceny tychże zdolności i uzdolnień można sformułować następujące wnioski ogólne:

1. Porównując wyniki trafności oceniania przez nauczycieli zdolności i uzdolnień z liczbą dzieci zdolnych można wykazać, że nauczyciele nie wykryli około 200 uczniów o wysokiej inteligencji, 50 posiadających uzdolnienia twórcze oraz około 50 uzdolnionych plastycznie i 25 uczniów uzdolnionych muzycznie. Dzieci te nie mogą od szkoły oczekiwać działań stymulujących rozwój ich zdolności i uzdolnień.

2. W zakresie rozpoznawania zdolności intelektualnych stwierdzono brak trafności (0 punktów) u 46,5% badanych; podobna liczba nauczycieli (34,9%) nie zna kryteriów oceny inteligencji dzieci. Wśród badanych nauczycieli 58,0% ma zerową trafność rozpoznawania uzdolnień plastycznych, a 51,0% nie posiada wiedzy na temat cech wyróżniających prace dzieci wybitnych. Mimo iż 44,2%

badanych dysponuje wiedzą na temat właściwości charakteryzujących myślenie dywergencyjne, to jednak umiejętność diagnozowania tego uzdolnienia posiada tylko 4,7%.

Podobna sytuacja wystąpiła w przypadku uzdolnień muzycznych. Nauczyciele posiadających umiejętność rozpoznawania uczniów uzdolnionych muzycznie (choć trafność rozpoznań w wielu przypadkach nie była stuprocentowa) było 39,5%. Ich wiedza na temat uzdolnień muzycznych była jednak znacznie szersza (tylko 32,6% odpowiedzi oceniona na „0” punktów).

3. Miasto, jako środowisko pracy nauczyciela, sprzyja zdobywaniu informacji o inteligencji, uzdolnieniach twórczych, uzdolnieniach specjalnych plastycznych i muzycznych, a także w rozpoznawaniu uzdolnień twórczych i plastycznych.

Niekorzystne warunki do zdobywania wiedzy na temat zdolności i uzdolnień, a także rozpoznawania uczniów zdolnych posiadają nauczyciele pracujący na wsiach. Uzasadnia to konieczność podjęcia odpowiednich działań doszkalcających, organizowanych w ramach kształcenia i doskonalenia nauczycieli pracujących w małych środowiskach. Nauczyciel wiejski musi otrzymać odpowiednią wiedzę o zdolnościach i uzdolnieniach, jak również w większym stopniu uczestniczyć w życiu kulturalnym kraju.

BIBLIOGRAFIA

Borzym J., *Uczniowie zdolni*, Warszawa 1979.

Lewowicki T., *Kształcenie uczniów zdolnych*, Warszawa 1986.

Popek S., *Teoretyczne podstawy badań nad zdolnościami i uzdolnieniami* [w:] Popek S. (red.), *Z badań nad zdolnościami i uzdolnieniami specjalnymi młodzieży*, Lublin 1987.

Popek S., *Kwestionariusz twórczego zachowania KANH* (prezentacja narzędzia) 1990.

SUMMARY

In order to diagnose the level of recognizing the abilities in the pupils by their teachers, both pupils and teachers were investigated. The intellectual, creative and special — plastic and musical abilities were estimated in the pupils from the first to third classes. Also, a validity analysis of the estimation of abilities and the knowledge of the criteria of estimating abilities was carried out. These studies showed low validity of ability recognition (the lowest in the sphere of recognizing creative abilities) and little knowledge of the teachers about the criteria of ability estimation (the highest was in the sphere of intelligence and musical skills). Unfavourable conditions for acquiring knowledge about creative and plastic abilities exist for the teachers working in village schools. A low level of recognizing abilities in children points to a necessity of including the problems of abilities in the programs of educating teachers and improving their skills.